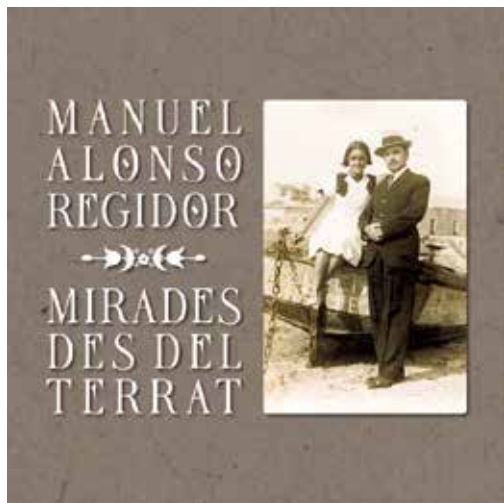

GINER SÁNCHEZ, Paco - ALONSO REGIDOR, Manuel, *Mirades des del terrat. Quaderns de Santa Pola. Número especial, Ajuntament de Santa Pola, 2021, 198 p.*

Si trobar una fotografia antiga d'un lloc que estimes és una sensació molt especial, imagineu el que ha suposat per a Paco Giner, amant i curiós infatigable de la història, geografia i de l'art, bussejar en l'arxiu fotogràfic inèdit de Manuel Alonso Regidor, que amb la seua càmera va fotografiar tots els esdeveniments que van ocórrer a Santa Pola al llarg de dues dècades, des de començaments de 1920 fins a finals de 1940. Segur que va passar de l'excitació inicial a la responsabilitat de donar a conèixer la troballa. Fruit d'un treball d'anys, ens mostra en aquest llibre una selecció d'aquestes fotografies que s'han convertit en un patrimoni de valor incalculable per al seu poble.

Aquest llibre posa de manifest la importància que tenen els antics arxius fotogràfics per a recuperar part de la memòria visual d'un poble, en aquest cas, de Santa Pola. Però, a més, la seua transcendència per als estudis geogràfics, històrics, arquitectònics, antropològics, entre d'altres. I, òbviament, en la praxi educativa. Representen una història viva que ens trasllada

del present al passat i viceversa, i ens permet valorar críticament el paisatge que s'ha conformat al llarg del temps. Un paisatge no només de carrers, places i edificis, més aïna on els protagonistes són els ciutadans i les seues tradicions, que s'han conservat i evolucionat al llarg dels anys. Un paisatge imaginat que ara tenim la sort de mirar i veure.

El llibre s'inicia amb una magnífica introducció per part de l'arxiver bibliotecari de Santa Pola. Rafael Pla posa de manifest la rellevància que ha suposat poder digitalitzar 1.660 negatius de la col·lecció de Manuel Alonso i el valor que té aquesta crònica fotogràfica situada en la primera meitat del segle XX. Explica que en la selecció de Paco Giner s'ha tingut en compte la qualitat de la fotografia per a la seua publicació i com ha organitzat l'autor les 300 fotografies que es publiquen en els apartats d'entorn urbà, societat i costums, veïns, i un capítol final d'autoretrats que l'autor del llibre titula «*Selves*». Analitza amb detall cada apartat del llibre, on ressalta els aspectes fotografiats més destacats en cadascun d'aquests. Des dels espais físics (com la Glorieta, platges, moll, cine Chapí...) fins als costums i les tradicions que es mantenen (com la banda de música, bodes, comunions...), i per acabar els veïns, el protagonistes de la història, amb 200 fotografies d'estudi.

Després l'autor fa una breu biografia de Manuel Alonso Regidor, en què destaca la seua arribada a Santa Pola com a cap de telègrafs en 1920. Havia nascut a Santiago de Cuba en 1890 i se suposa que va tornar amb la seua família a Espanya després de la independència de Cuba. Es casà amb Manuela Lizondo, també funcionària de correus, i van tindre dos fills, Encarnita i Manuel (la seua filla ha sigut clau en la conservació d'aquest arxiu). Fou corresponsal de la revista *Blanco y Negro*, a la qual enviava les seues cròniques relacionades amb la vila marinera. Era molt conegut en tot el poble. Les famílies pescadores sempre estaven pendents de rebre telegrams dels mariners que es

jugaven la vida durant els temporals, per això esperaven amb angoixa aquestes lletres d'esperança que hi arribaven quan trepitjaven terra. Curiós és l'episodi que conta per ser militant socialista i el que això li va suposar després de la Guerra Civil: el destinaren a Alacant i morí el 9 de juliol de 1969.

Un apartat especial és el que dedica a l'arxiu. No pot dissimular la seua emoció per la troballa i el seu agraïment a Encarnita, filla del fotògraf, que ha sabut conservar el llegat del seu pare, i de les actuals depositàries, Merche i Manoli. Per això, Paco Giner diu respecte de la seua conservació: «salvat gràcies a l'amor familiar». L'arxiu consta de 1.700 negatius en plaques de vidre i acetat, un nombre sense qualificar de negatius en 35 mm, còpies en paper fotogràfic i la seua documentació personal. Fotografies de Madrid, on vivia abans d'arribar a Santa Pola, del poble mariner i d'Alacant on va viure els seus últims anys. Així explica el títol del llibre, *Mirades des del terrat*: en aquesta època, l'altura màxima de les cases era de dues plantes i moltes fotografies estan fetes des del terrat de l'oficina de correus, o des d'altres cases a les quals tenia accés per amistat. També fa un repàs de les cròniques publicades a la revista *Blanco y Negro* on destaca la visita del ministre de la República Alejandro Lerroux.

El primer gran capítol dedicat a la fotografia és el titulat «L'entorn urbà». Consta de 41 fotografies, en les quals les infraestructures i l'espai físic juguen un paper de primer ordre. Però si bé és cert que hi ha algunes que podrien haver aparegut en societat i costums, era molt difícil dividir aquest capítol i pensem que l'autor ha encertat en la distribució. Sabem que les fotografies estan fetes en el període que va residir a Santa Pola, entre els anys 20 i 40 del segle XX, però desconeixem la data exacta de la fotografia. Apareixen diversos carrers on es desenvolupen diversos esdeveniments: d'Elx, Marqués de Molins o carrer del Moll. També el camp de futbol amb ubicacions diferents, el

port, les barraques, les embarcacions a la platja de llevant, el cine-teatre Chapí, les salines del Braç del Port amb el seu mollet, el convent de les Carmelites al carrer d'Elx... Destaquen les panoràmiques del poble, tant des del calvari com des del port. I allò que més fotografia, la Glorieta i el castell, espais on els esdeveniments ordinaris i extraordinaris tenen major presència i rellevància.

El segon capítol representa la societat i els costums amb una selecció de 51 fotografies que posen de manifest les tradicions d'un poble, les arrels que ens acompanyen al llarg de la història. Els fets que ens han contat generació rere generació: les festes escolars, les correngudes de bous al castell, el bateig dels vaixells, les carreres de cintes a les festes, la banda de música de Santa Cecília... Altres, com esdeveniments religiosos: soterraments amb el seu recorregut pels carrers, les bodes, els sermons al castell, les primeres comunions i les seues celebracions, processons de la Mare de Déu del Carme, de la Mare de Déu de Loreto, del Corpus, del Diumenge de Rams... Els xiquets de les colònies d'estiu, la passió pel teatre amb els seus protagonistes, i no podien faltar els personatges de l'oficina de telègrafs on treballava Manuel Alonso.

El següent el dedica als veïns. Són retrats d'estudi, amb 218 fotografies d'hòmens, dones i xiquets que mostren una societat. Un estudi mancat de mitjans però on els protagonistes es posen les millors vestimentes i sempre amb un somriure. Personatges d'una època amb les seues històries personals. Ressalta la part final d'aquest capítol, en què es recorden amb fotografies els albats o mortitxols amb la mort d'un infant i una jove fadrina.

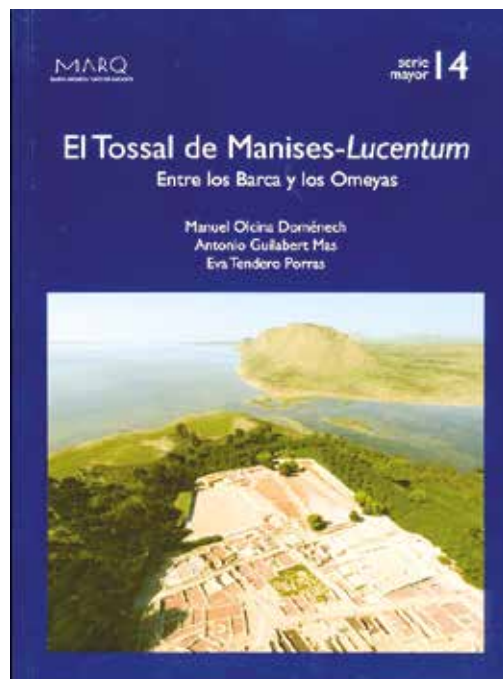
L'últim capítol el titula «Selfies», un nom modern per a recordar-nos que els artistes també s'han pintat i en aquest cas s'han fet fotografies. Tenim 11 imatges amb un estil personal i una marcada elegància. Tots aquests capítols estan encapçalats per unes citacions molt en-

certades de l'escriptora Susan Sontag i els fotògrafs Henri Cartier-Bresson i Brassai.

Cal agrair a Merche i Manoli Gallego Alonso, en primer lloc, que conservaren i valoraren el treball del seu avi Manuel Alonso Regidor. En segon lloc, que l'hagen posat en mans de Paco Giner, que després d'anys de treball l'ha culminat amb la publicació d'aquest llibre. I, finalment, que s'hagen pogut digitalitzar les imatges i puguen estar a l'abast dels investigadors i del públic en general. La lectura, visió i anàlisi de les imatges ens ajudarà a entendre millor el nostre paisatge actual, les transformacions que ha patit la part física del poble i aquest paisatge interior que anem configurant generació rere generació que forma part de la nostra història passada i present i que aquest llibre ens recorda amb cada personatge que l'il·lustra.

Alfred GARCÍA MAS

OLCINA DOMÉNECH, Manuel - GUILABERT MAS, Antonio - TENDERO PORRAS, Eva, *El Tossal de Manises-Lucentum. Entre los Barca y los Omeyas*, MARQ, Serie mayor 14, Diputació Provincial d'Alacant, Alacant, 2020, 405 p.

Manuel Olcina (Cocentaina, 1960) és llicenciat en Història per la Universitat de València i, des de l'any 2006, director tècnic del MARQ, el museu on treballa des del 1991. Antonio Guilabert (Crevent, 1972) és llicenciat en Història per la Universitat d'Alacant i participa en les excavacions del Tossal de Manises des del 2001. Eva Tintero (Alacant, 1974) també és llicenciada en Història per la Universitat d'Alacant i arqueòloga al Tossal de Manises des del 1997. Tots tres codirigeixen les actuacions arqueològiques al jaciment alacantí des del 2009 i els diversos treballs que han publicat durant tres dècades en revistes especialitzades culminen en aquesta monografia, amb un pròleg del professor

Lorenzo Abad, que n'aplaudeix la visió global i el considera «un libro de síntesis, pero lleno de tesis propias».

Al començament d'*El Tossal de Manises-Lucentum. Entre los Barca y los Omeyas*, els autors critiquen dues inèrcies historiogràfiques tristament actuals: la que nega el debat a base d'obviar les opinions contràries i la que pressuposa una continuïtat absoluta del poblament malgrat la informació arqueològica. L'ús acurat i sistemàtic que fan de les citacions és el perfecte revulsiu al primer problema, tot i que en alguna crítica potser mostren escassa indulgència. Contra el segon eviten la vinculació automàtica entre el jaciment i el municipi romà, com es veu, fins i tot, en el nom dels quatre capítols amb què s'organitza el treball. El primer contextualitza l'espai físic i l'entorn del jaciment, però també la història de la investigació i la identificació de l'antic topònim romà *Lucentum*. El segon («Antes de *Lucentum*») se centra a recuperar el jaciment com a fundació cartaginesa en el moment de la Segona Guerra Púnica i la conquesta i destrucció romana. El tercer («*Lucentum*») es dedica al sorgiment del municipi romà, el territori i l'evolució, fins a la desaparició física de la ciutat. I el quart («Después de *Lucentum*») presenta la complexa transició des del final del món romà fins a la islamització. Un epíleg que defensa el posicionament científic dels autors dins l'estat actual de les qüestions plantejades en el llibre i la corresponent (i àmplia) bibliografia tanquen una monografia densa i completa.

El primer capítol, doncs, analitza el debat existent sobre la ubicació de l'antiga *Lucentum* entre el Tossal de Manises (l'Albufereta) i els Antigons (Benalua) a partir de les investigacions de Francisco Figueras Pacheco i José Lafuente Vidal, que identificaven el Tossal de Manises amb Akra Leuké i amb *Lucentum*; de Miquel Tarradell i Gabriela Martín, que consideraven que *Lucentum* es devia trobar a

Benalua; d'Enrique Llobregat (a qui dediquen l'obra), que reforçà l'opció de Benalua i rebutjà la possibilitat d'Akra Leuké; i fins a enllaçar amb les actuacions arqueològiques i interpretacions dels mateixos autors que, tal com ells expliciten, els apropen als primers i més antics plantejaments.

El segon capítol apunta com a principal novetat que el primer poblament del Tossal de Manises no fou un poblament ibèric sinó una base militar cartaginesa fundada *ex novo* per Amílcar Barca per a controlar l'eix costaner entre Cartagena i Eivissa, tot i que els autors no gosen assegurar que siga la coneguda Akra Leuké que tanta tinta ha fet córrer en la historiografia alacantina. Una sofisticada muralla amb un antemural, torres dotades d'artilleria i diverses cisternes tanca un clos d'unes 2,5 hectàrees, mentre que l'interior s'anivellà per acollir un urbanisme regular amb diversos carrers. Les ceràmiques recuperades dels nivells de destrucció parlarien d'un final violent a finals del segle III aC, que els autors vinculen amb la conquesta de la capital púnica a Hispània (l'actual Cartagena) per les tropes romanes d'Escipió l'any 209 aC. Després, al llarg de tot el segle II aC el jaciment degué abandonar-se i només cap al 75 aC, durant les guerres sertorianes, es degué reforçar l'antic recinte púnic per reconvertir-lo en un campament militar romà.

Al llarg del treball els autors utilitzen els apartats per a donar informació amb noms gens casuals, i en el tercer capítol juguen amb els llatínismes. Així, parlen d'una *Parvula Roma* per a explicar la fundació de *Lucentum* en el mateix context que la segona d'*Ilici*, cap al 26 aC (*Ilici* tingué una doble fundació els anys 42 aC i 26 aC), i, fins i tot, suposen que podria haver-li segregat part del seu territori original i funcionat com un primer port d'*Ilici*, anterior a la fundació del *Portus Ilicitanus* a l'actual Santa Pola. Les antigues muralles púniques reaprofitades com a campament devien ser

ara superades en algun punt per l'expansió de l'espai intern, amb una nova distribució de l'urbanisme que arribarà sense canvis fins a la paralització de la ciutat cap a l'any 200. També aprofiten l'estudi del territori circumdant, amb necròpolis i vil·les suburbanes, per diferenciar entre *urbs* (nucli urbà) i *civitas* (nucli urbà, territori i xarxa viària) i criticar, crec que encertadament, la investigació incompleta que desvincula les ciutats antigues del seu *territorium* i entorn natural.

Pocs decennis després de la fundació parlen ja d'un *oppidum labens* i una desacceleració urbana visible en l'abandonament de les termes, malgrat un cert ressorgiment en època flàvia per la política municipal de Vespasià a Hispània. La promoció d'*Allon* (a la Vila Joiosa), la major força jurídica d'*Ilici* i altres factors econòmics i socials deuen explicar la davallada lucentina, que segons avança el segle II qualifiquen de moribunda, una *civitas intermortua* amb espolis puntuals i crisi generalitzada. En aquest punt intercalen un apartat dedicat a l'evolució de l'espai del fòrum que, aparentment, trenca la lògica discursiva anterior en fases, però que permet una visió diacrònica d'un dels espais més significatius i que ha donat més informació sobre l'evolució urbana de *Lucentum*. Finalment, *urbs extincta* és el nom triat per explicar la paràlisi, abandonament i desaparició física de la ciutat que, enfront d'altres investigadors, argumenten per causes econòmiques locals més vinculades amb la promoció d'*Allon* i el seu port que no només per l'existència del *Portus Ilicitanus*. De fet, les seues reflexions sobre el perquè de la fallida final ens guien al perquè de la fundació de *Lucentum* i a la gran importància que els autors atorguen a l'Albufereta en la ruta marítima entre Cartagena i Eivissa. I tot això en un moment històric en què també fan una revisió de l'anomenada crisi del segle III i algunes de les seues propostes més innovadores o polèmiques. Així, per exemple,

expliquen el desmantellament sistemàtic de grans construccions públiques, com ara les del fòrum, com a probablement autoritzat per les noves autoritats locals, les d'una propra *Ilici* que sí que arribà amb forces als segles III i IV i que degué integrar legalment l'antic territori de *Lucentum*.

El quart i últim capítol incideix en l'esdevenir del territori que havia administrat *Lucentum*, recuperen la diferència entre *urbs* (el nucli urbà ara abandonat) i *civitas* (el nucli urbà més el territori ara orfe), i presenten l'existència de dos models explicatius diferents i incompatibles. El primer l'anomenen *continuista* perquè defensaria una certa supervivència jurídica de *Lucentum* malgrat la desaparició urbana, i és fortament criticat. Els autors defensen un segon model *rupturista* en el qual l'extinció física del nucli urbà degué comportar que *Lucentum* deixà d'existir jurídicament o bé es transformà en un *vicus*, una entitat menor; en qualsevol cas el territori acabà fagocitat i administrat per *Ilici*, a la qual dediquen un petit apartat. Acaben l'obra amb una reflexió sobre la cristianització del territori i la posterior arribada de l'Islam, amb una gran necròpolis islàmica o *maqbara* que degué ocupar bona part del Tossal de Manises sobre les ruïnes abandonades de l'antiga ciutat romana.

Tal com ja és marca de la casa, aquesta publicació del MARQ és de gran qualitat, amb paper bo i moltíssimes làmines que il·lustren el discurs amb mapes, fotografies, dibuixos i recreacions digitals, i sempre amb l'autoria clarament identificada. És també un treball ple de precisions terminològiques i conceptuals, citacions, erudició i la prosa castellana barroca que tant agrada als seus autors, i això en fa una lectura sovint difícil i força restringida als especialistes. I, finalment, en obrir tants fronts historiogràfics i d'èpoques tan diverses (des de la preromana fins a la islàmica) segurament serà una monografia molt citada i utilitzada per

tothom que vulga estudiar aquesta part del món a l'Antiguitat.

En resum, aquest llibre que condensa els últims trenta anys d'excavacions i un segle d'investigacions no només ordena i aplega la nombrosa informació disponible sobre el jaciment del Tossal de Manises i l'entorn de l'Albufereta abans, durant i després d'existir la romana *Lucentum*, sinó que també suposa una interpretació interessant de bona part de la història de l'antiga *Ilici* feta des del bon veïnatge i un mètode científic rigorós.

Robert LORENZO DE SAN ROMAN

CANDELA OLIVER, Bibiana, *El Gobierno de Crevillent según las ordenanzas de 1756 y 1878*, Ajuntament de Crevillent, Crevillent, 2021, 113 p.

Nova aportació feta –en la línia de qualitat a què ja ens té acostumats– per la doctora Bibiana Candela Oliver, arxivera de l'Ajuntament de Crevillent. Cal destacar, de bell antuvi, la tasca que la doctora Candela sol desenvolupar des de la seua incorporació a les tasques arxivístiques el 2002: ordenació de la documentació, obertura de l'arxiu als investigadors el 2012, trasllat a les noves instal·lacions el 2015, creació del portal web, inici de la digitalització dels fons, i tot un seguit de publicacions, com ara els «documents del mes» o llibres com el que comentem. Hem d'afegir també la recepció de donacions documentals,

algunes de gran importància i extensió. És el cas de les 639 caixes procedents de la fàbrica Hijo de Augusto Mas, dipositades en l'Ajuntament (el 1998) pels seus propietaris María Victoria i Manuel Mas Fuentes; o la del llibre de comptes municipals de primeries del segle XVIII (a hores d'ara, el document municipal més antic existent a l'arxiu) que un ciutadà benemèrit –Joan Miquel Tomàs– va salvar de la destrucció després que l'Ajuntament l'haguera venut al pes. Precisament, aquesta última cessió gestionada el juny de 2021 per la mateixa arxivera municipal.

Com indica el títol, Bibiana Candela publica en aquest volum dues ordenances municipals de Crevillent, les de 1756 i 1878. A més, no solament s'ha encarregat de fer l'edició amb la corresponent introducció, transcripció i notes, sinó que aprofita per a incorporar al seu comentari informacions de gran interès extretes d'altres fonts, com ara l'informe de l'agrimensor senyorial que va mesurar els terrenys del Saladar el mateix any 1756 o la memòria feta per l'arquitecte José Guardiola Picó el 1877 per estudiar l'alineació i les rasants del centre del poble (recuperada per a l'arxiu per Bibiana Candela el 2015).

Es tracta, per tant, de dos documents essencialment normatius, que ens aproximem no sols al funcionament de l'ajuntament crevillentí, sinó, fins i tot, a la seua capacitat d'articulació de la convivència entre el veïnat d'aleshores. Tanmateix, separen ambdós documents més de 120 anys, i més encara, una pregona transformació política i social: la que va de l'absolutisme i l'Antic Règim, al sistema liberal, tan difícilment introduït a Espanya a partir de 1808. Dos contextos, per tant, ben diferents.

Paradoxalment, en sabem clarament més del context local del primer que del segon. Després d'un llarg i inestable període de repoblació, Crevillent va viure en les últimes dècades del segle XVII i la primera meitat del

segle XVIII un extraordinari creixement –en termes relatius, el més important de la seua història–. La refundació de l'estat abordada pels gabinets borbònics va suposar la imposició de la planta municipal castellana, com és ben sabut. Però cal matisar aquesta idea general, no sols pel manteniment de l'anterior caràcter essencialment oligàrquic dels governs municipals, sinó sobretot per la subsistència –i fins i tot, reforçament– del règim senyorial: era el senyor qui continuava designant o controlant els càrrecs municipals. Així les coses, tenim indicis suficients per a pensar que aquest creixement estava minvant clarament cap a mitjans del Set-cents: pèrdua d'empenta demogràfica, aparició de barris d'habitatges troglodítics, migracions «orondella»... El motí del 1766 va ser especialment greu a Crevillent, i amb aquest ja apareixen –com a caps visibles– els primers bandolers socials: Gerardo i, sobretot, Manuel Manchón *el Català*. Doncs bé, el que vull assenyalar és que diversa documentació (Arxiu General de Simancas i Arxiu Històric Nacional) revela que l'augment de la pressió fiscal des de la Intendència, perceptible des del 1754, va derivar –malgrat les advertències de l'Ajuntament– en un aldarull produït el 1757. Seria acceptable –almenys com a hipòtesi fonamentada– que la superposició de la fiscalitat estatal amb la senyorial, juntament amb el deteriorament de les condicions de vida generals, explicaren el context de la redacció de les ordenances del 1756, així com l'agreujament de la situació amb l'esclat del 1766.

Com hem dit, poc coneixem del context de les ordenances del 1878: sembla com si a mesura que ens aproximem al segle XX, una mena de «lleï del silenci» haja impedit l'escometiment d'estudis històrics sobre Crevillent seriosos i a banda de posicionaments ideològics. Poques veus han gosat trencar aquest silenci, i entre aquestes, de forma capdavantera, la de la mateixa Bibiana Candela. El cas és que si podem assajar de traçar el context de

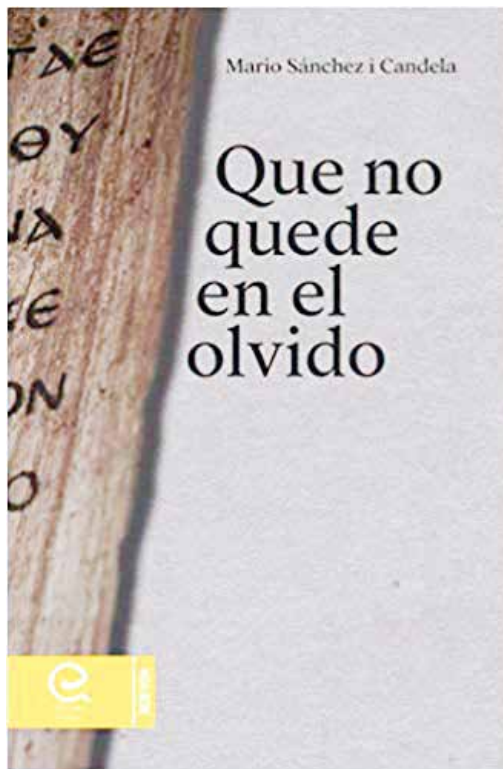
les ordenances del segle XVIII, no és possible fer el mateix amb les de la Restauració. Coneixem, per descomptat, el que va suposar l'evolució política del Huit-cents: abolició del règim senyorial i de la societat estamental, però dins d'un liberalisme amb alternatives ideològiques. Concretament, la Constitució de 1876 –després de les turbulències del Sexenni revolucionari– partia d'una legitimitat doctrinària (sobirania compartida entre les Corts i el rei). En aquest marc, el municipi quedava privat de les seues bases tradicionals, sense més personalitat ni facultats que les que la llei li concedira. I així es va plasmar en la llei municipal de la Restauració (octubre de 1877), resultat del compromís entre liberals i conservadors. Deixaven els ajuntaments de constituir un «petit estat», per a convertir-se definitivament en subjectes i agents del procés general de centralització i uniformització. Per això l'extensió i prolixitat que observem en les ordenances del 1878. Però insistisc, del que va passar a Crevillent en aquella època d'oligarquies –també– i cacics, de *pucherazos* i manipulacions electorals, de sotmetiment de les corporacions locals als dictats del governador civil i dels delegats d'Hisenda, no en sabem res. I no serà per falta d'indícis sobre la importància d'aquest període en la conformació del Crevillent d'aleshores –i, fins i tot, de l'actualitat–. Posem dos exemples: la configuració de les actuals celebracions de la Setmana Santa i la incorporació del municipi de Sant Felip Neri («real villa») a Crevillent, el terme del qual havia sigut pràcticament comprat –amb anticipació– per destacades famílies crevillentines. Tot això apunta clarament a l'existència i la puixança del nou grup d'oligarques crevillentins.

És hora que a Crevillent ens ho fem mirar. És hora de trencar amb aquesta quasi absoluta mancança d'estudis bàsics sobre els nostres segles XIX i XX, que per a més ignomínia, són just els períodes sobre els quals més docu-

mentació –començant per l'arxiu municipal– posseïm. El treball –els treballs– de Bibiana Candela representen un bon inici. Esperem que prompte, amb el necessari suport municipal, la seua veu ja no clame en el desert.

Cayetano MAS GALVAÑ

SÁNCHEZ I CANDELA, Mario, *Que no quede en el olvido*, Ediciones Alféizar, Alqueria de la Comtesa, 2021, 248 p.

La novel·la *Que no quede en el olvido* està escrita pel professor de grec clàssic Mario Sánchez i Candela i editada per Ediciones Alféizar el 2021. Per a l'autor no era la primera vegada: abans va editar altres llibres com *La verdad de Alice* (Tertulia Artístico Literària El Cresol, 2015), *Esa buena gente* (Tertulia Artístico Literària El Cresol, 2018), *La pulsera de lapislàzuli* (La Fragua del Trovador, 2017), *Vela Rojas* (Tandaia, 2019) i alguns relats.

Sánchez i Candela és llicenciat en Filologia Grega per la Universitat de Granada en 1985 i Filologia Hispànica per la UNED en 1997. Abans comptava amb el títol de Mestre en Valencià expedit per la Universitat d'Alacant. També ha sigut professor associat docent i in-

vestigador des del 2007 fins a 2015, malgrat que el seu principal treball ha sigut de professor de grec de l'IES Macià Abela de Crevillent des de 1992 fins a 2019.

L'obra de què parlem s'inclou dins de la narrativa actual i històrica. Es tracta d'una barreja entre diverses èpoques, l'actual i la històrica. Tracta d'un terreny a la serra de Crevillent que, per necessitats, el protagonista vol vendre. La sorpresa ve quan es troben unes deixalles arqueològiques entre les quals hi ha uns papirs en un cofre. Entre aquests es descobreix el nom d'algué que va anotant cadascuna de les seues històries al llarg de la travessera que fa a l'època en què va viure, als segles VI i V aC, fins que arriba a les costes mediterrànies, des d'on es poden conèixer les ciutats que va recórrer al llarg de la travessera: *Massilia* (Marsella), *Emporion* (Empúries), *Arse* (Sagunt), *Hemeroskopeion* (Dénia), fins aplegar a *Alone* i per què acaba en *Herna* (Crevillent). Bàsicament, va fent salts entre el passat del protagonista grec i el present actual. Per això, l'autor ha establert un ordre lineal amb les dues èpoques.

Automàticament, comença una disputa entre els especuladors i l'amo del terreny que ara no vol vendre'l per ser designada «zona arqueològica». Aquestes disputes arriben fins tal punt que es produeix una sèrie de fets roïns.

El que pretén l'autor és que hi haja un reconeixement per part de la societat, i d'ací ve el títol, *Que no quede en el olvido*. Tots hem de ser conscients del nostre passat, almenys que no ens furten la memòria ni la confonguen. És un dret assabentar-nos de qui érem i, com a resultat, de qui som. No cauré en l'errada de la frase que «el poble que no coneix la seua història està condemnat a repetir-la». Malauradament, no és veritat. Fem els mateixos errors, però conscients del nostre passat. En açò es basa la novel·la, i d'ací el seu títol.

L'obra és de lectura fàcil, no hi ha massa paraules de registre elevat i va dirigida a tots els públics que vulguen assabentar-se d'his-

tòries clàssiques, mites, aventures i, al mateix temps, de fins on poden arribar uns interessos roïns. Al cap i a la fi, el personatge grec no deixa de ser un Odisseu amb la seua ànsia d'adquirir coneixements i podem aprendre, així, dels actuals.

Alba SÁNCHEZ I RODRÍGUEZ

ERADES MAS, Antonio, *Santa Pola, ahir, hui i demà. Revista cómico - lírica del género valenciano en un acto y cuatro cuadros, original y en verso*, amb música de Manuel Quislant Botella, Ajuntament de Santa Pola, Santa Pola, 2021, 51 p.

*Este món és una bola,
I després de molt rodar,
És tonteria, a parar
Ve uno sempre a Santa Pola.*

De tant en tant, no de forma continuada com m'agradaria, tinc notícia d'edicions que recuperen un títol o un altre de la tradició teatral popular valenciana, teatre breu o això que encara molts insisteixen a designar, en conjunt, com a sainet. Per sort, ja no es tracta de publicacions reprogràfiques o «facsimilars» (quan no, de simples fotocòpies), sinó que tenen una voluntat clara d'investigació, de rescatar de l'oblit i de reivindicar un text, un

poeta dramàtic, amb motiu d'una celebració qualsevol. No sols es tracta de posar en valor el títol de la tradició local, sinó que se'l contextualitza, se'n fa una transcripció i edició i s'explica el context en el qual va nàixer i es va representar la peça i, si és el cas, es va estampar, amb la finalitat que la societat conega millor i aprecie una forma de lleure i de divertiment populars entre les generacions que ens han precedit. Es tracta d'una lenta i gradual recuperació d'una part del patrimoni i del nostre corpus teatral, tan ignorat com menystingut.

En el cas que ens ocupa, l'excusa per rescatar de l'oblit aquesta peça del patrimoni santapoler ha estat el 150 aniversari del naixement del músic Manuel Quislant Botella (1871-1949). L'edició se'ns presenta com un díptic amb dos quaderns en format foli: el primer, amb l'estudi de l'obra i del context urbà, social i cultural que la va fer possible, l'estudi lingüístic i musicològic, i l'edició del text dramàtic d'Antonio Erades Mas (1856-1922); el segon amb l'edició de la partitura musical del mestre Quislant Botella. Els dos llibrets s'integren en una coberta-carpeta que els conté com un únic volum. Cal felicitar l'Ajuntament de Santa Pola i, especialment, el servei d'Arxius, Biblioteques i Normalització per haver-ne promogut la publicació i, singularment, per haver encomanat el treball d'estudi a quatre experts que han aportat la seua expertesa per a crear-hi una sinergia que n'ha beneficiat el resultat.

D'una banda, l'historiador i antropòleg Antonio Baile (xi-xxvii) ens introdueix en el marc social i urbà de la Santa Pola de la segona meitat del segle XIX, i ens ajuda a entendre el simbolisme dels personatges al·legòrics, referències socials, canvis urbans, econòmics, etc., amb explicació raonada de cadascun dels quatre «quadres» que articulen la peça. És a dir, el context que permet la lectura del text i la

comprensió dels jocs còmics i ideològics que s'hi donen per a un lector actual.

A continuació, el sociolingüista Antoni Mas (xxix-xliii) ens ofereix un estudi lingüístic de les característiques de la llengua que hi fa servir l'autor (grafies, morfosintaxi, etc.) i ens ofereix un glossari, seguit d'un comentari sociolingüístic, que ens permeten entendre tant el bilingüisme de l'obra, els trets del parlar santapoler que s'hi fan servir i tot un seguit de vocabulari que el lector pot trobar a l'obra, tant el més genuí com el clarament d'influència castellana.

No obstant això «l'edició del text» és responsabilitat de M. Àngels Sempere (1-4) que en fa una transcripció i edició arriscada, gens conservadora. Vull entretenir-me en aquest punt perquè l'edició dels textos prenortius del segle XIX no és gens fàcil, molt menys si es tracta d'obres dramàtiques que no poden perdre de vista la comunicació i complicitat amb el públic que assisteix a la representació, i encara menys quan els textos són en vers. A més, cal recordar que aquests poetes passavolants o circumstancials escrivien en valencià (la llengua dels seus veïns i veïnes) a partir de l'única norma ortogràfica que coneixien (el castellà), estafent-la per aproximar-la a la fonètica i manera de parlar dels seus oients. Encara més: a partir de la Restauració, el sàinet valencià tingué una fecunda difusió arreu de la geografia valenciana, i les edicions populars esdevingueren un model que els caixistes o componedors de les impremtes coneixien bé, amb la qual cosa improvisaven a cada moment. Tot això explica perquè un estudi lingüístic i una intervenció o regularització ortogràfica resulten tan pertinents a l'hora d'editar un text dramàtic del Vuit-cents.

Sempere, que és conscient que «en l'actualitat bona part de la població ja té competència lingüística en valencià», segueix un model d'edició que compta amb una llarga tradició: l'edició de *Les xiques de l'entresuelo / Tres forasters de Madrid*, d'Eduard Escalante

(1968), *Teatre Original Complet*, d'Eduard Escalante (1995), *Sainets il·licitans de la Restauració (1874-1896)* (1997) o *Teatre Foguerer* (2002), per posar uns pocs exemples. Uns criteris de transcripció que explica breument i que resulten coherents amb la intenció de regularitzar i facilitar una lectura del text a un lector actual.

Cal dir també que en l'edició s'hi ha fet un esforç extraordinari atés que, en l'única còpia impresa conservada «falten les darreres pàgines, buit que s'ha completat per mitjà de 4 fulls mecanografiats que també es conserven a l'esmentat Arxiu» (3). A més a més, també hi mancava l'última cançó de la peça que s'ha pogut reintroduir gràcies a la partícula que conservava un músic santapoler: «Caldria fer especial esment a la part final de l'obra on apareix l'última cançó. Suposadament es tracta d'un himne, però del qual no tenim la lletra del text escrit ni tampoc apareix la música sencera al guió de l'obra». Tot això «ha suposat la reintroducció en aquesta edició de les escenes XX i XXI i el quart quadre, a més de l'última mutació d'escenari, ja que havien desaparegut de la documentació que teníem a l'abast». (3)

En aquest punt de l'edició del text, sí que trobe a faltar alguna referència al tipus de mètrica de la peça (versos, quartetes o altres formes, rimes, etc.).

Santa Pola, ahir, hui i demà s'emmarca en la línia de teatre breu valencià, de caire costumista en un acte, dividit en quatre quadres i vint-i-una escenes, i va acompanyada de música. Tal com apunta Baile, «La Villa, convida a Batiste Llaganya a realitzar un recorregut perquè conega el poble que cal governar. Al llarg de les diferents escenes la Villa i Llaganya es van trobant amb una successió de personatges prototip: els mariners, el patró, carreters, els corredors de bancs, els treballadors de la confraria; amb uns altres que són personificacions [o al·legories] de llocs, edificis emblemàtics, institucions: el

poble vell, la vila nova, el castell, l'església, el moll, l'antina» (xvi). Una tímida reflexió sobre transformacions urbanes i equilibris socials difícils i traumàtics, que Santa Pola ha patit de forma regular i té ben present en la memòria col·lectiva.

En aquest punt potser convé recordar que a partir de la Restauració borbònica, la sarsuela conegué un rebrot i, a través del *género chico*, visqué unes dècades d'or, amb gran popularitat a tot arreu. És per això que van ser molts els poetes dramàtics que provaren d'«associar-se» amb un músic o altre per acompanyar les peces dramàtiques amb una mica de solfa, i guanyar el favor del públic (i l'èxit econòmic). Per exemple, el mestre Asenjo Barbieri era sol·licitadíssim per poetes i pelacanyes dramàtics de tot arreu. Com bé assenyala Rafael Pla en la introducció (i Xavier Mas explica en l'estudi musicològic), l'obra d'Eradas Mas s'inspira en el gran èxit de la sarsuela en un acte *La Gran Via, revista lírico-còmica, fantástico-callejera, en un acto* (1886) i en els seus personatges al·legòrics, una peça celebèrrima en el seu temps, que també serví de model a la il·licitana *Una sublevació en jauja, o Un casament per raó d'estat en la terra de les palmeres* (1896), aquesta però, escrita en tres actes.

En moltes de les peces breus valencianes que van ser acompanyades de música en un intent de seguir la roda del *género chico*, les notes resultaven col·laterals o molt secundàries, fins al punt que les partitures s'han perdut, o simplement esperen a ser identificades i estudiades. No és el cas, però, de les notes de *Santa Pola, ahir, hui i demà*, que han estat estudiades per Xavier Mas i Sempere (xlv-lix) i que transcriu Antonio J. Blasco. De fet, Mas i Sempere s'ocupa tant de l'estudi com dels criteris de l'edició musical del segon quadern d'aquesta obra (3-8). A la informació aportada especialment per Baile i Mas, s'hi afegeixen les consideracions musicològiques i estètiques

que ajuden a entendre la funció i les fonts del mestre Quislant Botella.

En conjunt, la publicació de *Santa Pola, ahir, hui i demà* resulta una edició ben contextualitzada, estudiada, transcrita i editada, amb la propina de les partitures musicals, que són realment raríssimes en les reedicions de *sainets* o teatre breu perquè, com ja he apuntat, aquesta part de les peces musicades ha sigut oblidada, s'han perdut les notacions musicals, o eren notes apedaçades a partir de músiques populars en el moment de l'estrena, és a dir, que no eren originals. En aquesta ocasió, com dic, bons estudis de context, edició del text i edició de les partitures, en un esforç que ha resultat d'un gran valor. Especialment per al patrimoni santapoler. Una edició que, a més, contribueix a completar la geografia del teatre valencià al llarg del segle XIX i situa Santa Pola com un espai més de la tradició dramàtica valenciana.

No obstant tots els aspectes positius de les parts etnohistòrica, filològica i musicològica, l'edició de l'obra presenta algunes mancances que no em puc estar d'assenyalar. La primera, des d'un punt de vista formal, tot i ser una edició acurada, ben presentada, fins i tot, elegant, potser la mancança principal és que hui dia ja no s'editen (no haurien d'estampar-se) edicions locals sense la identificació de l'ISBN. Pot semblar un tema menor, però sense aquesta identificació és gairebé impossible localitzar l'obra fora de l'àmbit municipal.

La segona, que la publicació, tal com l'he descrita més amunt, em resulta una mica aparatosa per a la consulta. Si bé en un principi pot semblar que presentar, d'una banda, estudis i text literari, i de l'altra la partitura musical, facilita la lectura, considere que hauria estat més operatiu integrar el conjunt en un únic volum, en quart o en foli, que hauria fet més àgil la consulta; per exemple, si es dona el cas de voler acarar els versos del cor d'un quadre i les notes que l'acompanyen.

I, finalment, en aquestes edicions divulgatives i adreçades al conjunt de la societat, soc partidari d'incorporar l'aparat crític al peu del text dramàtic, en notes a peu de plana. Trobe que s'hi ha perdut una oportunitat d'incorporar part de la informació etnohistòrica i del glossari a l'aparat crític de l'edició del text, de tal manera que el lector o lectora pugui localitzar en un sol colp d'ull informació sociohistòrica o lèxic genuí santapoler referida a un vers concret. I, fins i tot, alguna referència musicològica.

Comptat i debatut, i malgrat aquestes petites observacions crítiques, reitere la meua enhorabona a l'Ajuntament de Santa Pola per recuperar aquesta peça de teatre popular, i per encomanar els treballs necessaris a experts de vàlua contrastada. Tampoc puc estar-me de remarcar la feliç aliança creada per M. Àngels, Xavier i Toni, en un joc de complicitats en profit d'un treball de conjunt que ha arribat a bon port de forma excel·lent.

Crec que Santa Pola, amb la publicació, no tan sols ha recuperat una xicoteta part del seu patrimoni dramàtic i musical, de la cultura col·lectiva, sinó que també posa en valor la memòria de dos fills il·lustres de la vila del tombant del segle XIX, el metge Antonio Erades i el mestre Manuel Quislant. Benvingudes siguen totes aquestes iniciatives, fetes amb rigor, en benefici de la societat.

Biel SANSANO

CASTAÑO GARCIA, Joan, *Aurelià Ibarra a Roma. L'administració dels Llocs Pius entre 1873 i 1876*, Universitat d'Alacant, Alacant, 2021, 200 p.

Anys després de la publicació de la seua esplèndida obra sobre els germans Aurelià i Pere Ibarra,¹ Joan Castaño (JC) ens ofereix un treball que aprofundeix en un dels aspectes més destacats d'Aurelià: l'administració dels Llocs Pius de l'estat espanyol a Itàlia entre 1873 i 1876, un conjunt d'esglésies, convents, hospitals i hospicis, a més de vivendes i terrenys agrícoles que, en diversos moments de la història, es van fundar i adquirir a Roma per tenir cura dels pelegrins espanyols que hi anaven, o per ingressar rendes que en permeteren el sosteniment.

Malgrat l'aparença de l'obra, un llibre

¹ Joan Castaño Garcia, *Els germans Aurelià i Pere Ibarra. Cent anys en la vida cultural d'Elx (1834-1934)*, Publicacions de la Universitat d'Alacant, Sant Vicent del Raspeig, 2002.

curt d'accent especialitzat, la lectura curosa dels seus continguts endevina el tema cabdal que l'autor es proposa esbrinar: la gestió d'Aurelià Ibarra dels Llocs Pius dins el context polític en què hagué d'executar-la; un període difícil d'abastar per l'amplitud temporal i la complexitat històrica, amb un llarg filat de conseqüències de tota mena. No és poca cosa. Les vides d'aquests germans (1834-1934), recorren un segle transcendental en la formació del que hui anomenem contemporaneïtat. Quan naix Aurelià, un any després de la mort del rei absolutista Ferran VII, Elx té vora 18.000 habitants i, quan mor Pere Ibarra, poc abans de la Guerra Civil, prop de 40.000. Aurelià és, alhora, fill dels supervivents de les greus mortaldats de primer terç del segle, nascut en un ambient que engega els principis liberals que assenyalaran políticament la centúria. Així, quan faça les seues opcions polítiques, el liberalisme li mostrarà diverses formes a partir de les quals, com veurem, triarà la de principis més pregonament democràtics i socials. La societat que acomiadarà el seu germanastre Pere, al seu torn, no s'entendrà sense les convulsions patides per la generació d'Aurelià: la Segona República, que maldava per implantar els seus idearis en un entorn polític conflictiu, els anys trenta del segle XX. Un món de contraposicions dins el qual hauran de viure-les des d'una ciutat mitjana, com és l'Elx del segle XIX i primer terç del XX.

Però el repte de JC no s'acaba ací, ja que l'autor ha d'embastar aquest període històric amb el seu personatge per a analitzar una de les tasques que més el definí: aquesta comesa d'administrar els béns de l'estat espanyol a Roma per designació política, a través de la qual Aurelià Ibarra, a vora dos mil quilòmetres d'Elx, mostrarà en la pràctica els seus principis polítics. Tot i que l'objectiu de JC és oferir l'edició del manuscrit esmentat, la «introducció» que el precedeix –amb prop de huitanta pàgines– esdevé un destacat assaig

que forma part inextricable del manuscrit que ara s'edita, tot assolint un cos de recerca conjunta de dues-centes pàgines. Com tots els treballs de l'autor, una característica del llibre és la seua claredat expositiva, resultat d'una voluntat divulgativa i didàctica, cosa que el fa entenedor per a tothom. Qualitat afegida a la neteja sintàctica del català emprat; a més de la seqüenciació feta servir de l'activitat romana d'Ibarra, dos anys escrutats amb lupa, condició que qualsevol estudi històric reclama. Són atributs del llibre que podrien passar desapercebuts perquè formen un tot inseparable amb la matèria indagada.

El llibre consta de dues parts ben diferenciades. Una primera, l'esmentada «introducció», en què l'autor ens presenta la figura personal d'Aurelià i l'entorn polític en què es mogué a l'últim terç del segle XIX. I una altra íntegrament dedicada a l'edició i anotació del document bàsic per a conèixer de primera mà el treball d'Ibarra a Roma, el titulat *Registro de comunicaciones...*, adreçat al «Gobernador de los Lugares Pios de Santiago y Santa Maria de Montserrat», conservat a l'Arxiu Històric Municipal d'Elx. Una memòria en què es consignen les operacions i activitats de la gestió d'Ibarra dels Llocs Pius durant el temps que tingué aquests béns al seu càrrec. Signat per ell mateix, és un informe que denota el treball quotidià del quefer d'Aurelià des del 26 de novembre de 1873 fins el 30 de juny de 1875.

De la lectura del llibre es dedueix que els béns de l'estat espanyol a Itàlia no eren béns qualssevol, i no foren administrats de qualsevol manera. La qualitat personal d'Aurelià Ibarra feu que els polítics que el nomenaren, Emilio Castelar i Eleuteri Maisonnave –cap d'Estat i ministre de la Governació, respectivament, de la Primera República (1873-1874)–, hagueren de proposar-li la faena, a la qual s'oposava per principis personals, per ajudar-li a engegar la seua vida una vegada abandonà l'activitat política decebut per les baralles i disputes personals a

què hagué de fer front. Per a Ibarra, l'exercici d'un càrrec políticament designat havia d'estar vinculat a l'ètica des de la qual rebia sentit, una moral cívica de basament humanístic que havia d'impregnar d'honradesa i honestedat cada tasca per la responsabilitat pública que implicava. Ací s'arrela també el seu patriotisme, una dimensió més d'aquella ètica que havia de primar sobre conveniències personals d'ordre pràctic. És aquesta actitud la que el farà rebutjar també el finançament de determinades excavacions per part del marquès de Salamanca, o la proposta del seu amic José Amador de los Ríos de vendre la seua col·lecció al Museu Arqueològic Nacional. No ens estranya, doncs, la seua prevenció davant de l'oferta.

Aquesta és la frontissa del llibre de JC: l'ideari d'Ibarra és el que articula l'assaig introductor del llibre amb l'edició del document sobre *Registro de comunicaciones*. Difícilment podem entendre la personalitat d'Aurelià, la seua individualitat social, si no la situem dins el problemàtic procés al·ludit de conformació del liberalisme polític, en el transcurs del qual es replantejaren les nacions i es gestaren les nacionalitats pel que fa a les estructures d'estat que venien de l'anomenat Antic Règim, com els béns arrels d'origen municipal, senyorial o eclesiàstic. En el cas dels Llocs Pius espanyols a Itàlia, amb una nova variable més a considerar: tenien una titularitat estrangera. Això explica les noves definicions que havien de fer-se en allò que tocava als béns públics i que Aurelià Ibarra hagué d'enfrontar plenament a la nova Itàlia unificada dels anys setanta del segle XIX. Les pàgines dedicades a l'impost de la *ricchezza mobile* o la de redempció de censos (p. 56-58) ho expliquen a bastament. És mereixement de l'autor del llibre explicar sintèticament i amb rigor aquesta problemàtica. En particular el perill que van córrer aquestes propietats quan el govern italià es negà a reconèixer-ne la seua nacionalitat espanyola a través de les

lleis desamortitzadores italianes que volien suprimir els béns eclesiàstics a Roma.

A la referida segona part del llibre, el *Registro de comunicaciones*, el detall dels seus ítems no tenen desaprofitament per la immediatesa que transmeten. Al darrere del seu centenar de registres s'endevina la reflexió permanent d'Ibarra per atendre amb circumspecció, respecte, però també eficàcia l'encàrrec per al qual havia estat comissionat. Per exemple, l'autorització de retirar diners de la Banca Romana per causa de determinades despeses (3, 40), el nomenament de càrrecs (15, 16), el trasllat de restes d'espanyols soterrats a l'església espanyola de Sant Jaume a la de Montserrat, quan aquella es va vendre (32, 36, 56); o bé el detall dels diversos saldos de comptes dels anys transcorreguts (80), o l'explicació respecte de com s'aplicaven les instruccions envers les jubilacions, viudetat, orfendats i pensions que havien de pagar els Llocs Pius als seus treballadors i famílies (96).

Magralt la qualitat de la seua administració, Aurelià Ibarra no estigué exempt de crítiques. L'administrador que el va substituir criticà aspectes de la seua gestió, tot incloent-hi el desfalc d'un dels cobradors dels Llocs Pius, del qual va saber defensar-se de manera fefaent. La memòria que redactà, com destaca Joan Castaño, deixava clar els fets i el seu bon fer. O una altra crítica de l'arquitecte de l'administració relacionada amb les rebaixes ocasionades pel manteniment de les propietats, que jutjava excessives perquè impedié fer bons treballs. Ibarra presentà un informe en el qual es justificaven les rebaixes, en què deixava clar que els treballs acceptats eren controlats per l'administració, subjectes a les condicions de qualitat compromeses.

A més dels béns espanyols de Roma, la comesa d'Aurelià abastava una segona relació de béns en altres indrets d'Itàlia, com ara Bolonya, Loreto, Nàpols i Palerm. La relació feta per Ibarra inclou 22 registres, sobretot a

Nàpols, on va viatjar per observar de primera mà els béns que havia d'administrar i, al seu torn, reivindicar la seua pertinença a l'estat espanyol. Tampoc tenen desaprofitament les pàgines dedicades a la trajectòria que tingueren els béns de l'*Obra Pia* d'aquesta última ciutat, on Espanya perdé la seua acció a conseqüència de la invasió napoleònica (1805), sense que el govern espanyol intervinguera amb la insistència i determinació que calia.

Tot aprofitant el lleure, Ibarra visità a Nàpols el seu museu d'antiguitats i s'apropà a Pompeia per fer el mateix, a més de visitar les seues troballes arqueològiques. D'aquest viatge ens queden uns escrits, a més d'un dibuix del port i del Vesuvi, que es custodia a l'Arxiu Històric Municipal d'Elx. Ibarra, doncs, aprofitava totes les ciutats que visitava per a observar i estudiar els monuments i els museus. I especialment Roma, observada per a Aurelià des d'una perspectiva cultural.

Hi destaquen, a més, les pàgines dedicades a la seua tornada a Espanya, entre altres raons per la disminució del seu sou, cosa que li dificultà la seua estada a Itàlia; també per la caiguda de la Primera República i, consegüentment, l'abandó del ministeri del seu amic Eleuteri Maisonnave. I, encara que les autoritats de la restaurada monarquia volgueren que hi continuara, insistí a deixar el treball per la incongruència que li suposava passar a dependre del nou estat borbònic. Així, a l'agost de 1876, presentà la seua dimissió i preparà el seu regrés. Al setembre, retornarà a Alacant per dedicar-se completament a activitats culturals, sense perdre les seues conviccions democràtiques i republicanes. Fruit d'aquesta dedicació serà la publicació, tres anys després, de la sobreexida recerca, *Illici, su situación y antigüedades*.

Amb Aurelià Ibarra ocorre com en tants i tants personatges i esdeveniments aparentment locals, menors, situats en indrets concrets que, segons s'hi aprofundeix, més

universals esdevenen. La recerca sobre la vida i obra d'Aurelià Ibarra i Manzoni és un exemple paradigmàtic del que diem. A poc que ens hi apropem salta als ulls per la seua transcendència política i cultural, més enllà del temps que li tocà viure. És mèrit de l'autor del llibre ajudar-nos a veure aquesta dimensió del germà gran dels Ibarra des de la recerca d'un aspecte determinat de la seua activitat, l'exercici d'un alt càrrec administratiu en un país estranger, com ara la Itàlia recentment unificada, la de Mazzini, Cavour i Garibaldi. Membre fundador del Partit Demòcrata, Aurelià Ibarra s'afanyava per estendre a la societat els drets ciutadans i les llibertats individuals. Per assolir aquest objectiu, treballà molt per compondre unes estructures de partit que permeteren aconseguir-ho, no a través de qualsevol mètode o procediment, sinó amb l'exemple personal des de la convicció que el forneix. Quan ens apropem a l'exercici diari de la seua comesa pública, com és el cas, hi esbrinem la responsabilitat social en la pràctica del càrrec, a més de la transparència i equitat, valors humans que identificaven el comportament individual i públic d'Aurelià Ibarra. La lectura del seu Registre permet deduir-los, com detecta lúcidament JC a través del seu examen, i confirmen els estudis de Roberto Lorenzo i Concha Papí, pel que fa als seus treballs arqueològics.²

En efecte, el seu geni cívic, sempre coherent amb les seues conviccions, li fa no sols desenvolupar un discurs polític, sinó actuar sempre en conseqüència. I aquest corol·lari

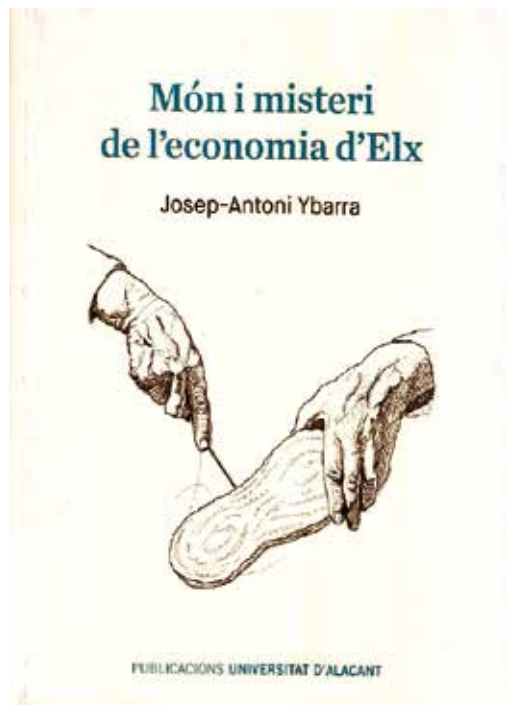
es plasma nítidament en la manera en què desenvolupà els seus càrrecs. Aurelià no només sanejà els comptes dels Llocs Pius durant el temps que els administrà, és a dir, augmentar les rendes i disminuir les despeses habituals sense deixar desatés cap aspecte necessari, sinó que els imprimí una orientació ajustada al seu tarannà liberal, obert als seus assoliments socials i culturals. Les rendes obtingudes de la gestió dels béns s'adreçarien ara a objectius culturals i artístics. Sobretot a pagar les despeses derivades de la nova Acadèmia de Belles Arts, feta per Castelar a l'agost de 1873 i instal·lada el 1881 a l'antic i conegut convent de Sant Pere *in Montorio*. És evident que, com conclou l'autor, la seua figura és fonamental per a entendre el passat de la ciutat, no sols per la seua obra historiogràfica i arqueològica, sinó per la seua personalitat política. Un ideari polític i una vida en coherència, com evidencia la seua tasca d'administrador dels Llocs Pius a Roma. Així, la modernitat d'Ibarra és evident, i l'estudi de la seua biografia l'al·ludeix de manera inevitable.

Hem d'agrair a l'autor del llibre, arxiver de la Basílica de Santa Maria i del Patronat del Misteri, alhora, l'esforç constant per traçar el guió dels diversos vessants despleats per Aurelià Ibarra amb l'objectiu d'abastar-los gradualment, com ara ha fet amb la investigació de la seua tasca romana. Un camí per a recórrer, del qual Joan Castaño ha esdevingut el seu millor guia.

Joaquim SERRANO I JAÉN

² Roberto Lorenzo, *L'Alcúdia d'Elx a l'Antiguitat tardana: Anàlisi historiogràfica i arqueològica de l'Ilici dels segles V-VIII*, Universitat d'Alacant, Sant Vicent del Raspeig, 2006; «El conjunto perdido de Algorós, una villa periurbana de Ilici (Alcúdia d'Elx)», *Actas del Congreso Internacional «Las villas romanas bajoimperiales de Hispania»*, coord. por Rafael Angel Martínez González, Trinidad Nogales Basarrate, Isabel Rodà de Llanza, 2020; Concha Papí Rodes, *Aureliano Ibarra y la Alcúdia. Una mirada a la arqueología del XIX*, Universitat d'Alacant, Sant Vicent del Raspeig, 2008.

YBARRA, Josep Antoni, *Món i misteri de l'economia d'Elx*, Publicacions de la Universitat d'Alacant, Alacant, 2020, 129 p.

El recull d'articles que conté aquest llibre ofereix un panorama ben complet, no sols sobre l'economia d'Elx, sinó de la manera de viure i d'intentar progressar d'una ciutat que, en un ventall ampli i divers d'aspectes, ha configurat un model que es podria considerar únic per la intensitat amb què es donen certes característiques de l'estructura econòmica del sector del calçat, una activitat que, encara hui, és el motor de la seua economia, una activitat que ha generat formes de desenvolupament tan peculiars que acaben conformant un estil de treballar i una manera de viure propis. Ybarra analitza aquests aspectes del funcionament del sector que fan possible la seua expansió, malgrat les dificultats, sobrevingudes, inherents al sistema o, fins i tot, derivades de polítiques

públiques de dubtosa eficàcia o manifesta feblesa o lentitud a l'hora d'aplicar-les.

En comprovar la data de publicació dels articles que inclou el llibre, podries tenir la sensació que el seu contingut estiga desfasat (el més antic és de 1982, el més recent de 2015). Tanmateix, a mesura que llegeixes t'adones que allò que semblava defecte deriva en virtut en comprovar que la informació i les dades que ens aporta van completant una història que no és una altra que la del seu poble, la del nostre poble.

Una història que no es queda en l'anàlisi de l'economia, de fet si no tens una particular motivació per les dades econòmiques, pots trobar una inspiradíssima descripció de com es vivia a Elx quan teníem entre 7 o 8 i 14 o 15 anys, és a dir, finals dels 50 i principis dels 60, en *Les veus del meu poble*, on Ybarra tira d'imaginació per a connectar les fàbriques i els tallerets amb la vida quotidiana de la gent, sempre amb la companyia ineludible de, per exemple, el soroll que fan: la sirena («em toquen el pito, nena, quan me'n vaig a treballar/ i en acabar la faena, me'l tornaran a tocar») o les màquines d'aparar, que poden estar treballant prop de la teua casa en un talleret o interrompre't la migdiada perquè la veïna de dalt està guanyant-se el jornal. També ens parla ací d'altres sorolls: el cant, una tradició tan arrelada i perduda; un carrer que hui sona tan diferent (massa cotxes i pocs xiquets); les barraques, aquella forma col·lectiva d'estiueig poc higiènica però enyorada, fins i tot, per qui no la conegué; o aquelles batalles a pedrades, sempre amb una justificació basada en l'honor del barri; i quina diferència de sorolls entre els de dilluns a divendres i els dels caps de setmana. Una delícia d'article que podeu llegir en el número 27 de *La Rella*.

Els elements que apareixen amb més freqüència en aquells articles en què s'analitzen diversos aspectes de l'economia d'Elx, pel que fa al calçat com a sector bàsic del desenvolupament econòmic de la ciutat,

són: el treball clandestí i/o a domicili, la forma de creació d'empreses noves, la deslocalització geogràfica i la descentralització tècnica. La característica primigènia que dona lloc a aquests elements és el percentatge que representa el factor treball en el cost final del producte. Un sector en què s'utilitza intensivament la mà d'obra, si es vol ser competitiu, s'haurà de modernitzar l'aparell productiu o reduir els costos salarials. Si afegim la crisi (una de tantes) patida durant els anys 70 i 80 del segle passat, i a la vista de les dades aportades (*La reestructuración espontánea de la industria del calzado español: aspectos laborales y territoriales*), en aquells anys el camí no fou el de la modernitat, sinó el de l'abaratiment dels salaris. Com? Ybarra apunta vies diverses, totes aquestes emprades en major o menor mesura: treball ocult o clandestí, increment de la mà d'obra femenina, treball a domicili i a temps parcial són estratègies que, si més no, que també, tenen l'«avantatge» de no pagar segurs socials.

La creació de noves empreses també suposa, en general, una rebaixa dels costos en salaris, ja que és molt freqüent que aquestes empreses noves nasquen com a clandestines (el talleret a la cuina de casa o a la *faeneta* al camp).

També la deslocalització geogràfica rebaixa salaris, en tant que el trasllat es fa a zones on el nivell de vida és més baix. Aquesta deslocalització (ara en clara regressió) es donà en primer lloc a comarques pròximes a Elx, i posteriorment al nord d'Àfrica, a Sud-amèrica i, fins i tot, a Àsia, llocs en els quals resulta evident que la diferència de salaris haurà de ser ben gran per a poder compensar els costos de transport que implica la comercialització i supervisió de la producció.

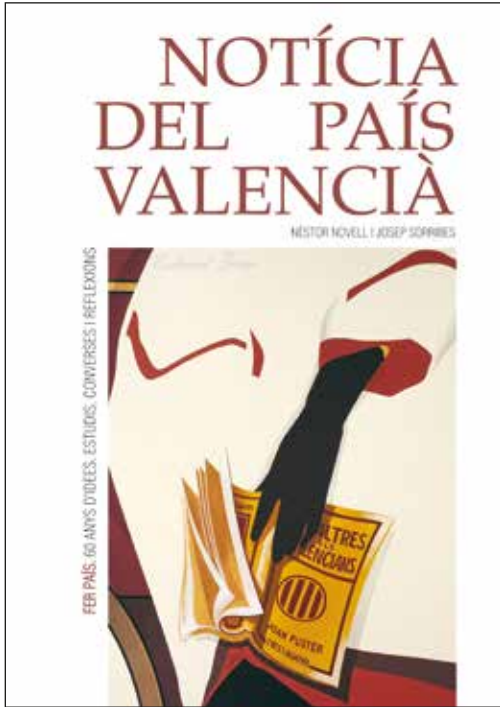
D'altra banda, la descentralització tècnica implica l'abandó de la fàbrica tradicional, on el producte final s'obté després de completar, en la mateixa unitat productiva, totes les fases del procés productiu, a saber: tallat, aparat, muntat, mecanitzat i envasat. L'aparició

de tallers especialitzats en cada fase de la producció no és un fet recent. Tanmateix, ha proliferat tant que ja resulta rar (Ybarra afirma que ja no en queden) veure a Elx empreses on es fan totes les fases del procés. Això ha provocat una disminució en la dimensió de l'empresa, el que contribueix a fer-la rendible, de nou per la reducció dels costos salarials, ja que en empreses més petites és més fàcil la clandestinitat, la subcontractació o la intervenció dels intermediaris, una figura nova encarregada de posar en contacte l'empresa central i els tallers especialitzats.

M'ha resultat de particular interès l'article «Nuevos espacios económicos para Elche», pel que té de constatació del que pogué ser un projecte que, pel que hem vist fins ara, no ha generat els efectes que molts imaginàvem. IFA ha quedat en un espai expositiu, generador de certa activitat, però molt allunyat del que en l'article es planteja. Si afegim aquell frustrat projecte de l'Eix Alacant-Elx, amb tot el que suposava d'integració intercomarcal, de nou ens trobem amb el fet que els tòpics més arrelats sobre la rivalitat i girar-se d'esquena davant els veïns, sembla ser que sempre acaben guanyant la partida, o les partides.

Diego TRIGUEROS Díez

NOVELL, Néstor - SORRIBES, Josep, *Notícia del País Valencià*, Balandra Edicions, València, 2022, 586 p.

La *Notícia* semblava inevitable; m'ho veia vindre; no podia ser d'altra manera; com no? Ho havia pensat, i fins i tot els ho havia comentat alguna vegada. Després de la faenada feta, tan sols era cosa de pegar un estibonet més, una empenta lleugereta, i és clar, eixiria la *Notícia*.

Es cert que me equivocava a mitges. Allò de «el treball estava fet», és cert, però d'estibonet res, era qüestió de tirar-li hores i més hores, i acabar-lo. No era un lleugeret retoc, no; més aïna, ha estat novament un enorme esforç. El resultat està a la vista: una gran *Notícia del País Valencià*, un llibre que ve a ser l'altra lectura d'aquell imprescindible *Nou viatge pel País Valencià* (2017). Aquest *Notícia* és el llibre complementari que acabara d'arredonar aquella tasca que començaren Néstor Novell i Pep Sorribes fa cosa de quasi una dècada tractant de

conèixer i entendre aquest país. Aquest *Notícia* és el llibre de l'aprofundiment i de la reflexió; en què s'exposa l'abundós i tortuós passat que hem tingut fins mostrar un futur possible; d'aquesta manera s'arriba a plantejar, ara sí, una utopia racionalitzada, per a abastar a ser un país normal, orgullós de ser-ho, al si d'un món normalitzat.

El llibre ens diu que naix amb la idea de fer país, i és cert, fa país. Allò que estava de moda fa mig segle es presenta al llibre com un objectiu per descobrir. No obstant això, cal preguntar-se si és o no el moment de fer país. I la resposta no pot ser una altra que afirmar que el llibre no sols és adequat sinó necessari a hores d'ara. És cert que molts estem cansats, farts i avorrits perquè tomara a repetir-se que som un país frustrat, que no apleguem mai a hora de fer les coses que cal, que estem supeditats a interessos d'altres –siga cosa del centre o del nord–, etc.; tot allò ja ho deixem per sabut. Ara bé, la gran diferència que presenta el llibre enfront d'altres és que la mirada que desplega, l'amplària i la llargària d'aquesta ullada, és una mirada des del segle XXI i cap al segle XXI; és un llibre que procura parlar-nos de futur, d'esperances i no tant d'enyorances. Aquesta és la gran aportació i la gran diferència. Una reflexió sobre un país que cal anar fent fonamentant-se amb tota la bastida del moment que tenim a l'abast (que per cert, moltes coses han i estan canviant). Com ens diuen reiteradament, aquest país és un país que està canviant. Aquests canvis són, si més no, els que s'ha d'albirar en contextos més enllà de la mirada curta i reduïda que tantes vegades ens han donat moltes de les anàlisis que podem conèixer.

Partint dels signes d'identitat com són la llengua i la cultura, el llibre va construint qui som al si de la globalització. Utilitza per fer-ho tot tipus de variables, des de l'estrictament econòmica fins aquelles que aparentment tenen un menor pes com puguem ser la gastronòmica, la toponímia, l'urbanisme, el cinema, els mitjans de comunicació, o fins i tot els còmics.

Som un país ric en diversitat, en engeni, en aficions, en il·lusions, en creativitat... en tantes i en tantes facetes, que el Josep i el Néstor han mostrat de manera que s'han endinsat en moltes d'aquestes fins donar-nos un ventall enorme de la gran riquesa que tenim. És així una anàlisi quasi exhaustiva del que arribem a ser. Podem dir així que aquest *Notícia* és un llibre que destaca pel que mostra i com ho fa. Metodològicament diríem, amb Néstor Novell i amb Pep Sorribes, que de vegades utilitzen els guants més exquisits possibles per anar desbrossant l'horitzó, mentre que d'altres s'endinsen en la realitat amb les espardenyas més planeres possibles. Tot açò amb un llenguatge senzill i entenedor; sense sofisticacions per explicar el que som i les dreceres per on anem. A la fi, el llibre pretén remoure des de tot punt de mira la realitat present albirant un possible futur.

Són moltes les sacsejades polítiques, socials i econòmiques que al llarg de la seua lectura ens poden avergonyir, o tal volta enorgullir-nos, d'aquest país que tenim i que tan lleugerament molts han acceptat com a normals. Així s'analitza com els sectors *low cost* han bandejat la modernització de l'economia valenciana fins a situar-la cada cop en nivells per sota dels que fa anys arrere ens trobàvem; com ben bé assenyalen, hem anat desestimant el «model bolonyés», amb orgullosos petites i mitjanes empreses emprenedores, i s'ha animat a reprendre (tantes vegades com fora necessari) el «model florida» en què l'especulació és la senya d'identitat de l'activitat econòmica, i la destrucció del territori l'empremta que està quedant; no s'obliden, no, de mostrar les moltes ferides que la corrupció i el malbaratament de certs responsables polítics i destacats membres de la societat ens han obert i que encara a hores d'ara són difícils de taponar. Així es planteja com alguns dels signes identitaris pròpiament valencians com han sigut l'amor per la terra i l'orgull d'emprendre activitats, estan cada

colp més allunyats de la pràctica quotidiana de tanta gent. Una paraula que proposen com a aclaridora i síntesi del procés seguit és la de *clemensolar*; crec que resumeix sobradament els camins que s'han deixat i les noves dreceres que s'han triat. Ens oblidem del que vàrem ser sobre la identitat de la terra productiva i del treball com a senyal de dignitat de l'ésser humà; i convertim aquella terra productiva en un espai vist ara com a solar expectant on el que mana és el mercat i no el treball. Hem passat de ser lliures, autònoms i dominadors del nostre temps i treball, a ser dependents, insegurs i esclaus d'uns valors mercantils i especulatiu.

Els resultats de tot aquest gran canvi ens els presenten assenyalant la polarització que a molts nivells està apareixent: polarització en termes sectorials, territorials i socials. Estem deixant (o hem deixat ja) de ser una societat cohesionada i amb aspiracions comunes de benestar, orgullosa del treball creatiu i ben fet pel qual ens identificaven. En canvi, a hores d'ara, i cada colp més, trobem activitats que estan arraconant-se i que encara que podrien tenir futur, lluiten contra l'enlluernament –i als favors polítics– que duen les noves oportunitats per la digitalització i les noves tecnologies. També està passant a nivell territorial on la pèrdua del valor d'aquelles terres de l'interior per l'abandó de les produccions tradicionals, estem consentint un país territorialment partit en dos; l'interior sense futur i el costaner amb expectatives fonamentades en una constant bombolla especulativa. Tot açò està comportant un país a doble velocitat; per una banda, els capdavaners, els espavilats –diríem–, i per altra, la resta, els endarrerits; país socialment dividit.

És evident que el llibre desperta de vegades la polèmica i també la provocació. És normal, es deu a l'ofici de qui escriu; cal fer de revulsiu. I no només ho aconsegueix amb els plantejaments anteriors sinó quan entra en el que serien les «controvèrsies tradicionals valencianes» sobre el pensament fusterià, sobre la capitalitat

de València, sobre les terceres vies, sobre la manca d'industrialització, sobre les àrees metropolitanes, etc. Aporta sempre un fum d'arguments en un sentit o en un altre. Pensem que el llibre fa referència a més de 500 autors entre articles, llibres, informes, ponències, etc.; és evident que ben documentat està, i d'aquesta àmplia, rica i variada documentació ens servim tots en llegir el llibre.

Entre moltes de les discussions a les quals fa referència el llibre, hi ha dues que són dignes de subratllar per la novetat que presenten: el tema de la necessitat d'una nova governança territorial i la qüestió relacionada amb les classes socials i les seues aspiracions com a grups socials. Dos aspectes que haurem d'aclarir-los en breu. Així, tenim la necessitat de trobar una nova forma coherent de governança administrativa del territori; com bé indica el llibre, resulta que s'ha descuidat –o potser menyspreat– de forma alarmant des que hi ha certa possibilitat d'autogovern; la realitat social i econòmica ha superat la divisió administrativa provincial i apareixen noves realitats que caldria assumir; el llibre ho demostra ben clarament; la negació seria –o, ho és– anar contra el futur. De la mateixa manera, un altre dels aspectes que necessitarien majors claredats, i que igualment s'apunta com a novetat en el llibre, fa referència als grups socials, a qui és qui al si d'aquests grups socials, a les aspiracions que arriben a tenir aquests nous elements criats, uns al voltant de l'especulació, i d'altres alimentats amb el treball submergit i a temps parcial; noves classes socials sorgides d'un país contínuament en crisi des de fa un grapat de temps. Com veiem, bons temes de discussió.

Després de caminar per tot el país, i després de veure molts dels indrets i dels amagatalls d'aquest país, diríem que *Notícies del País Valencià* acaba tenint un regust agredolç a la vegada. Agre perquè planteja les dificultats per tirar avant en certa seguretat un futur com a

país, però dolç perquè no s'amaga i presenta les possibilitats d'arribar a ser un país digne en un món global, un petit indret amb capacitat de viure amb dignitat d'allò que podem fer i ser de manera orgullosa i cohesionada com a valencians. Diríem, doncs, un llibre que es comença en la intenció de fer país, i que a la fi, fa país de veres. Salut per viure'l i llegir-lo.

Josep-Antoni YBARRA